

OPGEDOKEN PIJPEN UIT "'T VLIEGEND HART"

door Wiard Krook

Met grote regelmaat berichten de nieuwsmedia ons over vondsten van V.O.C. wrakken in alle delen van de wereld. Slechts zelden worden we gekonfronteerd met de lokalisering van grote zeventiende eeuwse koopvaardijsschepen onder de Nederlandse kust. Vele moeten er echter indertijd vergaan zijn.

De voorgeschiedenis

De Oostindiëvaarder "'t Vliegend Hart" werd in 1733 te Vlissingen gebouwd in opdracht van de Zeeuwse Kamer van de Verenigde Oostindische Compagnie, de V.O.C.

Reeds twee jaar na de bouw, om precies te zijn op 3 februari 1735 zal deze vrachtvaarder roemloos ten onder gaan in de monding van de Schelde. Vol beladen vertrok het V.O.C. schip die dag van de rede van Rammekens in Zeeland met bestemming Batavia. Overvallen door een vliegende noordoostenwind en springtij liep het onfortuinlijke schip, ondanks begeleiding van de loodshoeker "Mercurius" op de zandbank van Deurloo. Na enige uren kwam "'t Vliegend Hart" toch los van de bank en de kapitein probeerde voor anker te gaan op het Schoneveld. Uiteindelijk lukte dit, maar de aangerichte schade was te groot om het schip overeind te houden. Om elf uur 's avonds zonk het schip plotseling, waarna het begon weg te zinken in de bodem van de Scheldemondd. Geen van de tweehonderdzestien bemanningsleden overleefden deze ramp.

Het onderzoek

Het duurt tot 1981 voordat "'t Vliegend Hart" daadwerkelijk wordt gelokaliseerd. Het Engelse duo Rex Cowan en John Rose, zakenlui en schatduikers, hebben grote interesse in de lading en bovendien zijn zij bereid veel geld te investeren in de expeditie. De door hen opgerichte "North Sea Archaeological Group" weet een concessie voor onderzoek en berging te verkrijgen van de Nederlandse overheid. Om de Nederlandse belangen te waarborgen en er toe bij te dragen, dat de berging van de scheepsinventaris en de ligging van het wrak op wetenschappelijk niveau gedocumenteerd zal worden nemen het Amsterdamse Rijksmuseum en het Stedelijk Museum van Vlissingen deel aan deze onderwateropgraving.

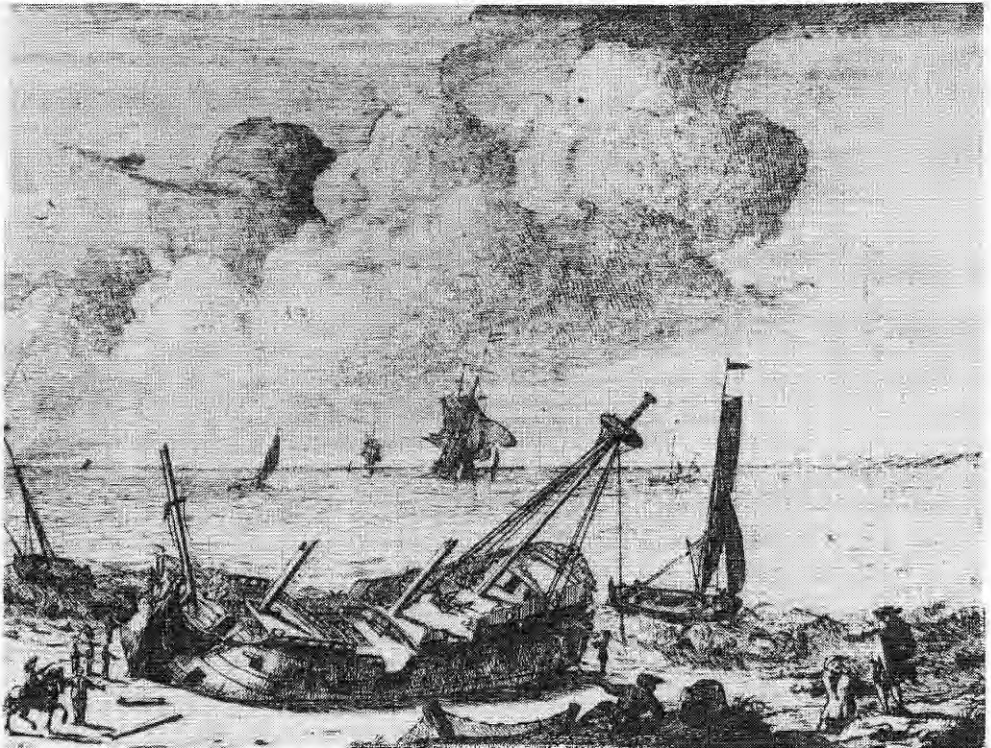
De vondsten

Tallose vondsten van zowel de uitrusting van het schip en de bemanning als van de lading werden gedaan tijdens de eerste campagne van 1982. Hierover verscheen in 1984 een publikatie (1). Onder het vondstmateriaal bevindt zich ook pijpmateriaal, maar het materiaal dat zich momenteel in Engeland bevindt is nog niet gedetermineerd.

Dankzij en met dank aan Ton van der Horst, een van de technische medewerkers van de "North Sea Archaeological Group" kunnen wij wel kennis nemen van de tijdens de campagne 1983 opgedoken pijpen.

In totaal werden tijdens deze tweede expeditie 267 determineerbare pijpfragmenten geborgen. De aantallen per merk varieert van één tot honderdzevenenveertig. Aangenomen kan worden, dat de grote aantallen van één merk tot de lading van "'t Vliegend Hart" hebben behoord.

Enige aanvullende gegevens omtrent de verpakking van pijpen kunnen worden ontleend aan het verslag van het in 1656 voor de Australische Westkust vergane V.O.C. schip "de Vergulde

Een anonieme en ongedateerde gravure van een Hollands schip vergaan bij Bulverhythe

brandemmer 1

gekroonde WL 2

gekroonde hert 1

SVS 3

hoefijzer 1

gekroonde 7 1

roos 2

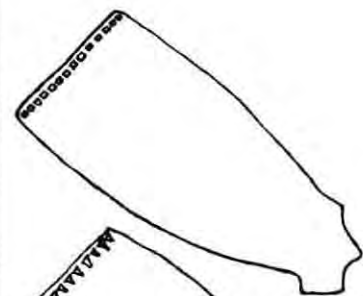
gekroonde 41 1

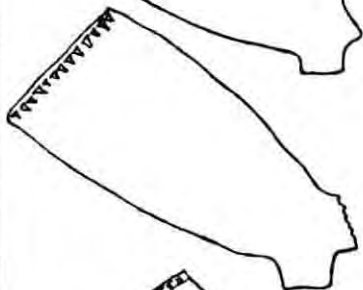
vinkekorf 16

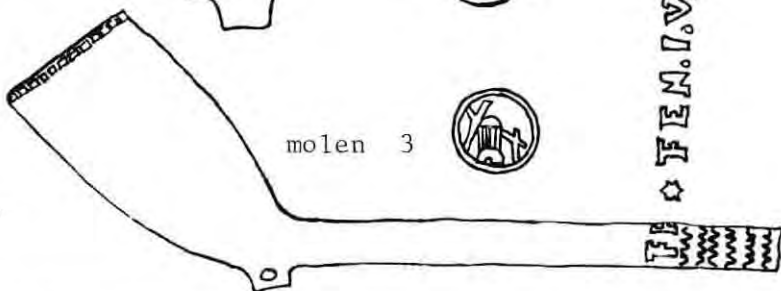
gekroonde 67 96

gekroonde WS 135

gekroonde WS 12

molen 3

FEM.I.VA

Draeck"(2). Er wordt melding gemaakt van de vondst van een groep van 223 ongebruikte pijpen, om en om verpakt in een kist. De kist zelf kon vanwege de slechte kwaliteit niet worden geborgen. Het aantal van 223, ruim anderhalf gros, is een ongebruikelijk aantal, maar meldingen van vergelijkbare vondsten ontbreken. Om de pijpen tegen breuk te beschermen werd de kist opgevuld met boekweitzaad. Dit wordt bevestigd in het eerste verslag over de vondsten uit het wrak van "de Amsterdam", dat zich nog steeds op het strand van de Engelse badplaats Hastings bevindt. Het vulmiddel wordt hier omschreven als boekweit zemelen (3). Ook nieuwe koperen kandelaars uit de lading werden hierin verpakt. Op sommige pijpekoppen uit "'t Vliegend Hart" zijn eveneens boekweitzaadjes zichtbaar, samengeklonterd met de zogenaamde concretion. Dit is een harde aangroeiing, die zich door het zoute milieu op de pijpaaarde heeft gevormd.

Ook de bemanningsleden zullen op de lange reis naar Batavia wel de nodige aantallen pijpen bij zich hebben gehad. Een bron (4) deelt ons mee, wat ze zoal bij zich hadden. De zielverkoper of ronselaar leverde volgens kontrakt aan de aspirant zeeman een komplette set voor een lange reis, bestaande uit:

acht maten brandewijn, acht pond tabak, twaalf tabakspijpen, twee paar schoenen, twee paar kousen, twee linnen broeken, twee borstrokken, twee halsdoeken, drie blauwe hemden, één muts, schoenveters, naalden garen en één vingerhoed.

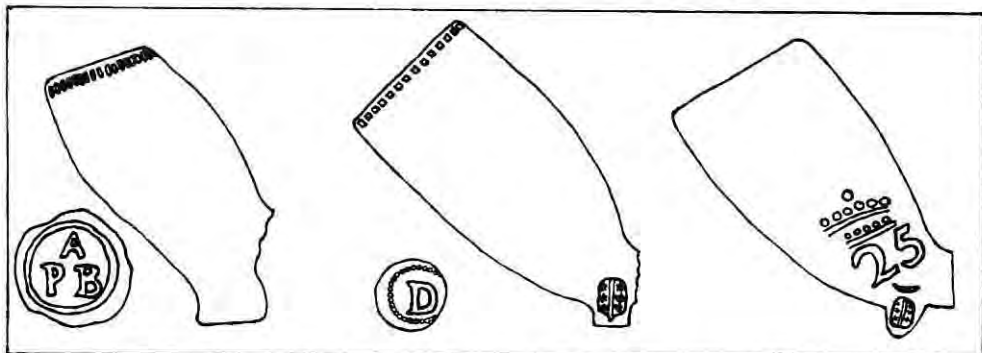
Verreweg de meeste pijpen (273 stuks) uit het vondstmateriaal van "'t Vliegend Hart" zijn van het zogenaamde vroeg-ovoïde model (5). Ze zijn alle gegelaasd en gebotterd. De ketelopeningen zijn voorzien van een radering. Geen van de pijpekoppen heeft een bijmerk, wel heeft een aantal een stip naast de hiel. Alle zijn ongerookt. In totaal vielen twaalf verschillende hielmerken op te tekenen (afb.2).

Met uitzondering van de merken roos en het gekroonde hert zijn alle merken voor korte of langere tijd in Gouda geregistreerd geweest (6). Bij één van de drie pijpen met het merk de molen was nog een fragment van de steel aanwezig met daarop een gedeelte van een naam: [✠]F. EN.I.VA Geheel compleet moet de naam hebben geluid: F. EN.I.VAN[✠] / DE VELDE (7). De houders van dit merk (wellicht twee broers) komen echter niet voor in de merkenboeken van het Goudse pijpmakersgilde (8). Het is echter bekend, dat het merk de molen verruild werd met het merk PVN. De eigenaar verhuurde het merk molen voor f 25,- per jaar plus betaling van het gildegeld (9).

We weten dus nu aan wie het merk werd verhuurd, maar niet of de van de Velde's in Gouda zelf werkzaam waren.

Van het merk WS zijn twee varianten aanwezig. Honderdvijfentertig exemplaren zijn identiek en de overige twaalf hebben een iets afwijkend merkstempel. Bovendien staat er bij deze laatste groep een stip op de hiel.

Tenslotte bevindt zich tussen het geborgen pijpmateriaal een drietal pijpen, die qua datering waarschijnlijk niet uit het wrak van "'t Vliegend Hart" zelf afkomstig zijn (afb.3).

Een gerookt "1660 model" pijpje met het merk PAB is veel te vroeg voor het in 1733 gebouwde en in 1735 gezonken schip. Van latere datum is een eveneens gerookte pijp, een kort ovoïde model met het merk D, en een zijmerk model, ongerookt, met het merk gekroonde 25. Beide exemplaren zijn voorzien van het Goudse bijmerk naast de hiel. We weten, dat het octrooi voor plaatsing van dit Goudse bijmerk pas in 1739 werd verleend (10). Losse vondsten van pijpen op de zeebodem, vooral bij een druk bevaren havenmond, zijn niet ongewoon.

Het valt te hopen, dat er nog enige duikkampagnes op het wrak van "'t Vliegend Hart" zullen volgen, zodat het kwantum pijpen kan worden vergroot. Dit zal voor een nauwkeurige bestudering van de samenstelling van de lading en de uitrusting van de bemanning een belangrijke bijdrage zijn.

Noten/literatuur:

1. Gawronski, J., Kist, B. 1984: 'T Vliegend Hart', Rapport 1982 - 1983, Rijksmuseum Amsterdam.
2. Green, J.N., 1977: The Loss of the Verenigde Oostindische Compagnie Jacht Vergulde Draeck, Western Australia 1656, BAR Supplementary Series 36(i): vondstnummer GT 1028
3. Marsden, P., 1974: De laatste reis van de "Amsterdam", pag. 148

4. Beylen, J. van, 1970: Schepen van de Nederlanden, pag. 234
5. Duco, D.H., 1982: Merken van Goudse pijpenmakers 1660-1940 pag. 111, afb.f: vroege ovale, ei-vormige, zogenaamde ovoïde ketel, 1730 - 1740
6. Duco, D.H., 1982: nrs. 169, 191, 245, 248, 389, 599, 448, 632, 664 en 690
7. Determinatie door Ron de Haan.
Zie ook: Kompier, F.F., 1980: Dateringsmethode Friederich HBO, PKN publikatie nr. 11, pag. 8
Duuren, L. van, 1985: Voorlopige inventarisatie van pijpmakersnamen en andere opschriften op kleipijpstelen, PKN publikatie nr. 28, pag. 84
8. Duco, D.H., 1978: Goudse pijpen, pag. 122, afb. 402
9. Duco, D.H., 1982: pag. 28
10. Octrooi van de Staten van Holland en West-Friesland tot het plaatsen van het Goudse wapen op de pijpen te Gouda vervaardigd, dd. 26 november 1739, Gemeentelijke Archiefdienst Gouda, Archief Pijpmakersgilde.
Zie ook: Goedewaagen, D.A., Helbers, G.C., 1942: Goudsche Pijpen. De merken en het merkenrecht van de pijpmakers te Gouda, pag. 27

Tekeningen: Ton van der Horst

Naschrift.

Na het gereed komen van dit artikel kwam mij een publikatie onder ogen, waar nog wat aanvullende gegevens omtrent de handel en wandel van de zielverkopers uit valt op te tekenen. In het boekje: "Twee verhandelingen over de besmettelijke Rotkoorts op de uitgaande Oost-Indische Schepen dezer landen", opgesteld door de heeren Johannes Veirac en B.Hussem, uitgegeven door het Zeeuwse Genootschap der Wetenschappen te Vlissingen 1778, lezen we op bladzij 22:

"Als een togt ter Zee aanstaande is, rusten zy (de zielverkopers, ook wel volkshouders of rondselaars genoemd) hunne kostgangers (de aspirant zeeman) armelyk genoeg uit.- Want elk onfangt 2 blauwe hembden, een hoed, een pye-rök, 2 paar schoenen en kousen, een paar slaapmutzen, 2 camisoelen en linnen broeken, een hoofdpeuluw en paarde deken, 6 Lb (pond) tabak, een vaatje van 4 quart brandewyn, 12 tabakspypen, papier en pennen, een kluwen gaaren, met eenige naalden en schoenmakerselzen, en een Ryxdaalder drinkgeld. Dit zamen bedraagd nauwlyks 24 gulden. Boven dien nemen zy op 't O.I.huis (Oost - Indisch huis), voor 's mans rekening nog een kussen, en een bultzak, om er op te slaapen" enz.

Wiard Krook